

100 LAT GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO

Jan KORDOS

Prof. Jan Piekalkiewicz — statystyk,
ekonomista, polityk

Streszczenie. *W artykule przedstawiono sylwetkę prof. Jana Piekalkiewicza — wybitnego statystyka, ekonomisty i polityka — począwszy od powstania w 1918 r. państwa polskiego aż do tragicznej śmierci uczonego z rąk gestapo w 1943 r. Podkreślono również rolę Polskiego Towarzystwa Statystycznego (powołanego w 1912 r.) w opracowaniu informacji statystycznych z trzech zaborów oraz starania statystyków i przedstawicieli innych środowisk, które doprowadziły do powołania w lipcu 1918 r. Głównego Urzędu Statystycznego. Uwydatniono wkład prof. Piekalkiewicza w rozwój GUS w pierwszych latach jego działalności oraz przybliżono dorobek naukowy profesora i jego pracę dydaktyczną w zakresie statystyki prowadzoną na wyższych uczelniach. Wspomniano również o jego aktywności jako polityka.*

Słowa kluczowe: Jan Piekalkiewicz, 100-lecie GUS, badania reprezentacyjne, Jerzy Neyman, Polskie Towarzystwo Statystyczne, roczniki statystyczne.

JEL: B31

Po utracie niepodległości przez Polskę prowadzenie badań statystycznych na ziemiach rozdzielonych w XIX i początkach XX w. między Rosję, Prusy i Austrię było podporządkowane programowi prac statystycznych realizowanych przez każde z tych państw. Program ten ustalały centralne urzędy statystyczne; wyniki badań ogłaszano w rocznikach statystycznych, jak również w innych specjalistycznych opracowaniach statystyczno-ekonomicznych. W każdym z państw zaborczych system zbierania i przetwarzania danych, ich tematyka, a także sposób opracowywania i publikowania wyników prac statystycznych były inne.

Powstałe w 1918 r. państwo polskie potrzebowało wiarygodnych informacji z różnych dziedzin, a dostępne dane statystyczne były niejednorodne pod względem metodologicznym, jakościowym oraz zakresu. Powołane w 1912 r. Polskie Towarzystwo Statystyczne (PTS) podjęło się harmonizacji systemów statystycznych funkcjonujących w trzech zaborach. Głównym celem działalności PTS przed I wojną światową było przygotowanie opracowania ukazującego w ujęciu statystycznym ziemie polskie od czasów najdawniejszych do współczesności. Zostało ono opublikowane w Krakowie w 1915 r. pt. *Statystyka Polski*. Jego autorami byli prof. Adam Krzyżanowski (1883—1963) i prof. Kazimierz Władysław Kumaniecki (1880—1941). W Warszawie natomiast w latach 1914 i 1915 wydawano opracowany przez prof. Władysława Grabskiego *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego*; jego zakres stopniowo rozszerzano. W przygotowanej przez prof. Edwarda Strasburgera edycji z 1916 r. pt. *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich* podjęto próbę porównania danych statystycznych dotyczących Królestwa Polskiego (zabór rosyjski), Galicji (zabór austriacki), Wielkiego Księstwa Poznańskiego (zabór niemiecki) oraz wchodzących wtedy w skład Imperium Rosyjskiego: Litwy, Białej Rusi (obecnie Białoruś) i Rusi (obecnie Ukraina).

Polscy statystycy, ekonomiści, socjologzy i inni naukowcy oraz działacze gospodarczy dyskutowali nad różnymi rozwiązaniami zmierzającymi do jak najszybszego utworzenia organu centralnego, którego głównym zadaniem będzie organizacja polskiej statystyki i jej rozwijanie. Już 13 lipca 1918 r. Rada Regencyjna wydała Reskrypt o utworzeniu i organizacji Głównego Urzędu Statystycznego (Berger, 2008a, 2008b, 2008c; Buzek, 1930; Łazowska, 2005).

Do powstania i doskonalenia GUS przyczyniło się wielu statystyków, ale rozwój w pierwszym okresie działalności Urząd bez wątpienia zawdzięcza staraniom prof. Jana Piekalkiewicza. Warto więc w ogólnym zarysie przedstawić sylwetkę tego znakomitego uczonego.

STATYSTYK I EKONOMISTA

Jan Piekalkiewicz urodził się 19 września 1892 r. w Kursku, gdzie jego ojciec Seweryn pracował jako inżynier architekt. Szkołę średnią i studia na wydziale ekonomicznym politechniki ukończył w Petersburgu. W latach 1915—1918

przebywał w Rosji, gdzie prowadził badania statystyczne. W 1917 r. był kierownikiem spisu ludności rolniczej w Kraju Fergańskim w Uzbekistanie, następnie zaś organizatorem i kierownikiem Wydziału Statystycznego w Piotrogradzie. Do Polski przyjechał w 1919 r. Wstąpił w szeregi Wojska Polskiego i brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, a następnie — podczas plebiscytu na Górnym Śląsku — współpracował z Polską Komisją Plebiscytową w Bytomiu.

W 1920 r. został zatrudniony w GUS, gdzie organizował działy statystyki finansowej, kredytowej i komunikacyjnej. W Urzędzie zajmował różne stanowiska, m.in. w latach 1923—1933 był naczelnikiem Wydziału Statystyki Finansów i Samorządu. Uczestniczył w przygotowaniu i opracowaniu pierwszego spisu powszechnego ludności w 1921 r. (Piekalkiewicz, 1922). W latach 1923 i 1924 pracował równocześnie na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie prowadził zajęcia ze statystyki. Doktoryzował się w 1924 r. na Uniwersytecie Poznańskim (Piekalkiewicz, 1925, 1926). W latach 1925—1939 piastował stanowisko profesora statystyki w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie. W 1927 r. habilitował się ze statystyki na Uniwersytecie Lwowskim (np. Redzik, 2010, s. 136). W 1923 r. został członkiem komisji statystycznej Ligi Narodów ds. zunifikowania statystyki transportu, cztery lata później — członkiem rzeczywistym Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (MIS)¹, a w 1933 r. — członkiem rzeczywistym Towarzystwa Ekonometrycznego Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Zasiadał ponadto w Radzie Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich.

Współpracował z licznymi wydawnictwami naukowymi oraz z czasopismami, m.in. „*Ekonomistą*”, „*Kwartalnikiem Statystycznym*” i „*Ruchem Prawniczym i Ekonomicznym*”. Wchodził w skład komitetów redakcyjnych „*Statystyki Pracy*” (od 1927 r.), „*Rocznika Statystyki Miast Polskich*” (1928—1930), „*Handlu Zagranicznego Rzeczypospolitej Polskiej*” i „*Kwartalnika Statystycznego*” (1929—1931) oraz publikacji *Rzeczpospolita Polska: atlas statystyczny* (1930).

DOROBEK NAUKOWY

Profesor Piekalkiewicz był autorem, współautorem lub redaktorem ponad 60 opracowań naukowych, w tym ok. 10 w języku francuskim. Oprócz publikacji książkowych w jego dorobku znajdują się artykuły, zamieszczone przede wszystkim w „*Kwartalniku Statystycznym*”, gdzie ukazało się 16 jego prac (Piekalkiewicz, 1925, 1926, 1927, 1928a, 1928b, 1928c, 1928d, 1929a, 1929b, 1929c, 1930, 1931a, 1931b, 1932a, 1932b, 1932c), i „*Miesięczniku Statystycznym*” — cztery prace (Piekalkiewicz, 1920a, 1920b, 1922, 1923). Opracowywał także informacje o działalności MIS (Piekalkiewicz, 1923, 1928a, 1929a, 1931a, 1932a), w którego sesjach kilkakrotnie brał udział.

¹ The International Statistical Institute — ISI.

Zajmował się głównie zastosowaniami statystyki w różnych dziedzinach. Przedstawiając wyniki badań, kładł nacisk na ich opis i interpretację. Z prac statystycznych szczególną uwagę zwraca publikacja pt. *Sprawozdanie z badań składu ludności robotniczej w Polsce metodą reprezentacyjną* (1934), wydana przez Instytut Spraw Społecznych w Warszawie (Kordos, 2012). Dla celów aktuarialnych potrzebne były wówczas aktualne dane statystyczne ze spisu ludności przeprowadzonego w 1931 r. Aby przyspieszyć uzyskanie wyników, postanowiono zastosować metodę reprezentacyjną. Zajmował się tym specjalnie powołany zespół w składzie: prof. Zygmunt Limanowski, prof. Jerzy Neyman, prof. Jan Piekalkiewicz i prof. Stefan Szulc. Profesor Neyman opracował *Zarys teorii i praktyki badania struktury ludności metodą reprezentacyjną* (Neyman, 1933), a prof. Piekalkiewicz w ciekawy sposób przedstawił i zanalizował dane statystyczne w przywołanej już publikacji *Sprawozdanie z badań składu ludności...* (Piekalkiewicz, 1934). Obaj uczeni zapoczątkowali tym samym w Polsce badania reprezentacyjne w sensie losowego wyboru próbki. Warto przypomnieć, że sformułowane przez prof. Neymana (1933) nowe propozycje, przedstawione następnie szerzej w języku angielskim (1934), przyniosły mu światową sławę. Również po II wojnie światowej prof. Neyman wniósł istotny wkład w rozwój badań reprezentacyjnych w Polsce (Fisz, 1950; Zasępa, 1958).

POLITYK — DELEGAT RZĄDU NA KRAJ

Po zamachu majowym w 1926 r. prof. Piekalkiewicz zajął się poważniej polityką. Ideowo i politycznie związał się z ruchem ludowym, na co miały wpływ jego wcześniejsze doświadczenia, w tym rosyjskie. Był zwolennikiem zjednoczenia ruchu ludowego. Bezpośrednio po zamachu majowym wstąpił do Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, a od roku 1931 należał do Stronnictwa Ludowego (SL); zajmował się w nim głównie zagadnieniami samorządowymi. Z powodu działalności politycznej został w 1930 r. pozbawiony stanowiska kierownika katedry w Szkole Nauk Politycznych, a w GUS przeniesiono go — w wieku 38 lat — na emeryturę (PAN, 1981, s. 57; Gmitruk, 2013). W latach 1938 i 1939 zasiadał w Radzie Naczelnej SL. Od 1940 r. prowadził działalność konspiracyjną w SL „Roch”. Z ramienia tego ugrupowania został w sierpniu 1941 r. zastępcą Delegata Rządu RP na Kraj. W 1942 r., po ustąpieniu Cyryla Ratajskiego, mianowano go Delegatem Rządu na Kraj.

19 lutego 1943 r. został aresztowany przez gestapo (wcześniej odmówił dowódcy AK przydzielenia sobie ochrony osobistej). Przebywał w areszcie śledczym przy al. Szucha, a następnie w więzieniu na Pawiaku, gdzie, po torturach, został zamordowany 19 czerwca 1943 r.

Działalność polityczną prof. Piekalkiewicza dość szeroko przedstawiono w monografii pt. *Jan Piekalkiewicz — bohater zapomniany* (Gmitruk, 2009) oraz

w tekście opracowanym w 70. rocznicę jego śmierci (Gmitruk, 2013). Warto nadmienić, że za zasługi dla nauki i państwa polskiego prof. Piekalkiewicz został pośmiertnie odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, zaś 29 listopada 1995 r., w stulecie ruchu ludowego, Prezydent RP Lech Wałęsa uhonorował go najwyższym polskim odznaczeniem — Orderem Orła Białego (Łazowska, 2012; Gmitruk, 2013). W 2013 r. powstał film poświęcony życiu i działalności prof. Piekalkiewicza, częściowo sponsorowany przez GUS. Jego kopia znajduje się w Departamencie Informacji GUS.

---

prof. dr hab. Jan Kordos — *Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie*

LITERATURA

- Berger, J. (2008a). Badania demograficzne w Głównym Urzędzie Statystycznym w latach 1918—1939. *Wiadomości Statystyczne*, (8).
- Berger, J. (2008b). Powszechny spis ludności 1921 r. *Wiadomości Statystyczne*, (12).
- Berger, J. (2008c). Rys historyczny powstania GUS. *Wiadomości Statystyczne*, (1).
- Buzek, J. (1930). Pierwsze dziesięciolecie Głównego Urzędu Statystycznego. *Kwartalnik Statystyczny*, 7(2).
- Fisz, M. (1950). Konsultacje prof. Neymana i wnioski z nich wypływające. *Studia i Prace Statystyczne*, (3—4), 14—27.
- Gmitruk, J. (2009). *Jan Piekalkiewicz — bohater zapomniany*. Warszawa: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- Gmitruk, J. (2013). Jan Piekalkiewicz (1892—1943): współtwórca Polskiego Państwa Podziemnego (w 70. rocznicę śmierci). *Niepodległość i Pamięć*, 20(3—4), 245—294.
- Kordos, J. (2012). Współzależność pomiędzy rozwojem teorii i praktyki badań reprezentacyjnych w Polsce. *Przegląd Statystyczny*, (wydanie specjalne 1), 61—68.
- Łazowska, B. (2005). Historia roczników statystycznych Polski. *Wiadomości Statystyczne*, (2).
- Łazowska, B. (2012). Piekalkiewicz Jan (1892—1943). W: M. Krzyśko, W. Adamczewski, J. Berger, K. Kruszka, B. Łazowska (red.), *Statystycy polscy* (s. 280—282). Warszawa: GUS, PTS.
- Neyman, J. (1933). *Zarys teorii i praktyki badania struktury ludności metodą reprezentacyjną*. Warszawa: Instytut Spraw Społecznych.
- Neyman, J. (1934). On the Two Different Aspects of the Representative Method: The Method of Stratified Sampling and the Method of Purposive Selection. *Journal of the Royal Statistical Society*, (97), 558—625.
- Piekalkiewicz, J. (1920a). Projekt organizacji statystyki pożarów. *Miesięcznik Statystyczny*, 1, 115—125.
- Piekalkiewicz, J. (1920b). Projekty budżetów Państwa Polskiego. *Miesięcznik Statystyczny*, 2(1), 1—202.
- Piekalkiewicz, J. (1922). Organizacja pierwszego spisu ludności w Polsce. *Miesięcznik Statystyczny*, 1(4), 109—153.
- Piekalkiewicz, J. (1923). Prace i zadania Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w dziedzinie statystyki skarbowej. *Miesięcznik Statystyczny*, (1), 77—100.

- Piekalkiewicz, J. (1925). Bilans płatniczy Polski na rok 1923. *Kwartalnik Statystyczny*, 290—327.
- Piekalkiewicz, J. (1926). Bilans płatniczy Polski na rok 1924. *Kwartalnik Statystyczny*, 327—375.
- Piekalkiewicz, J. (1927). Statystyka miejska w Polsce. *Kwartalnik Statystyczny*, 1—119.
- Piekalkiewicz, J. (1928a). XVII Sesja Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Kairze. *Kwartalnik Statystyczny*, 880—900.
- Piekalkiewicz, J. (1928b). Statystyka spółek akcyjnych. *Kwartalnik Statystyczny*, 54—151.
- Piekalkiewicz, J. (1928c). Wydatki i dochody gmin wiejskich za rok 1926. *Kwartalnik Statystyczny*, 1317—1550.
- Piekalkiewicz, J. (1928d). Wydatki i dochody miast liczących poniżej 20 tysięcy mieszkańców za rok 1926. *Kwartalnik Statystyczny*, 951—1120.
- Piekalkiewicz, J. (1929a). XVIII Sesja Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Warszawie. *Kwartalnik Statystyczny*, 1704—1713.
- Piekalkiewicz, J. (1929b). Długi samorządu terytorialnego. *Kwartalnik Statystyczny*, 515—687.
- Piekalkiewicz, J. (1929c). Wydatki i dochody związków prawnopublicznych (1926—1927). *Kwartalnik Statystyczny*, 253—374.
- Piekalkiewicz, J. (1930). Prace przygotowawcze do międzynarodowego ujednoczenia statystyki wydatków i dochodów państw, krajów i gmin. *Kwartalnik Statystyczny*, 1149—1204.
- Piekalkiewicz, J. (1931a). XIX Sesja Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Tokio. *Kwartalnik Statystyczny*, 352—358.
- Piekalkiewicz, J. (1931b). Biura statystyczno-ekonomiczne w instytucjach rolnego kredytu hipotecznego. *Kwartalnik Statystyczny*, 771—800.
- Piekalkiewicz, J. (1932a). Międzynarodowe ujednoczenie statystyki transportowej na drogach wodnych śródlądowych i morskich. *Kwartalnik Statystyczny*, 41—57.
- Piekalkiewicz, J. (1932b). Statystyka działalności finansowej przedsiębiorstw państwowych i samorządowych. *Kwartalnik Statystyczny*, 221—259.
- Piekalkiewicz, J. (1932c). Szacowanie kapitałów rzeczowych przedsiębiorstw przemysłowych. *Kwartalnik Statystyczny*, 97—106.
- Piekalkiewicz, J. (1934). *Sprawozdanie z badań składu ludności robotniczej w Polsce metodą reprezentacyjną*. Warszawa: Instytut Spraw Społecznych.
- Piekalkiewicz, J., Rutkowski, S. Z. (1927). Okręgi gospodarcze Polski. *Kwartalnik Statystyczny*, 547—780.
- PAN (1981). *Polski słownik biograficzny*, t. 26. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Polska Akademia Nauk — Instytut Historii. Zakład Narodowy Ossolińskich, 56—58.
- Redzik, A. (2010). Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej i w czasie II wojny światowej — wybrane zagadnienia. *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, 10, 111—152.
- Zasępa, R. (1958). Problematyka badań reprezentacyjnych GUS w świetle konsultacji z prof. J. Neymanem. *Wiadomości Statystyczne*, (6), 7—12.

Summary. *The article presents the profile of Prof. Jan Piekalkiewicz — an outstanding statistician, economist and politician — starting from the creation of the Polish state in 1918 until the tragic death of the scientist caused by the Gestapo in 1943. It also highlights the role of the Polish Statistical Association (founded in 1912) in the preparation of statistical information from the three parti-*

tions and the efforts of statisticians and representatives of other circles, which led to the establishment of Statistics Poland in July 1918. Contribution of Prof. Piekalkiewicz to the development of Statistics Poland in the first years of his activity was highlighted, as well as his scientific achievements and didactic work in the field of statistics conducted at universities were presented. His activity as a politician was also mentioned.

Keywords: Jan Piekalkiewicz, centenary of Statistics Poland, sample surveys, Jerzy Neyman, Polish Statistical Association, statistical yearbooks.